

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Проблема використання поняття прав людини для громадянського суспільства полягає, насамперед, в тому, що останні розглядаються одночасно і в якості складової такого суспільства, і в якості виміру його відповідності ідеальній моделі громадянського суспільства. Визначення змісту прав людини, крім того, ускладнюється ототожненням його з певними міжнародними стандартами або положеннями внутрішньодержавного законодавства.

Актуальність даної теми обумовлена двома тенденціями розвитку нашого суспільства: прагненням створення його як громадянського та забезпеченням максимальної реалізації в ньому прав та свобод людини і громадянина.

Проблема прав людини розглядалася такими авторами як Р. Дворкін, Г. Кельзен, О. Хеффе, А. Кочетков, Т. Розова, В. Барков, С. Максимов та ін. Проте спірними залишаються питання щодо здійснення їх та значення для розбудови громадянського суспільства.

У зв'язку з цим метою даної роботи є аналіз прав людини як ціннісного виміру громадянського суспільства та особливостей їх реалізації в останньому. Слід також розглянути питання про можливість використання прав людини як універсальних засад взаєморозуміння між представниками різних культур.

Потрібно зазначити, що розгляд даних питань в українському контексті ускладнюється не тільки проблемами, обумовленими знаходженням нашого суспільства на трансформаційному етапі та спробою розбудови громадянського суспільства, а й відсутністю власної інтерпретації стандартів в сфері прав людини та досвіду впровадження їх в дійсність.

Права людини – поняття, що використовується як для позначення конкретного переліку законодавчих положень або міжнародних стандартів, так і для визначення статусу конкретного індивіда в суспільстві. Вони є одним з атрибутів громадянського суспільства та правової держави, виміром їх “людяності”. Крім того, поняття прав людини має власні ціннісні виміри, що ускладнює визначення його змісту.

Коли ми говоримо, що хтось має “право” робити щось, то у більшості випадків ми маємо на увазі, що було б неправильно втручатися в те, що він при цьому робить, чи хоча б те, що для виправдання такого втручання потрібні якісь особливі підстави [1, 270]. Тобто сфера реалізації прав таким чином звільняється від стороннього втручання, крім особливих випадків, таких як, наприклад, необхідність захисту від порушення інших прав.

Німецький дослідник Отфريد Хеффе визначає права людини як “суб’єктивні права, на володіння якими може претендувати кожна людина, незалежно від обставин” [2, 248]. Цінність прав людини тут полягає в тому, що визнання їх за кожним відбувається тільки на підставі належності людині як такій, без застосування критеріїв достойності та не достойності, наявності чи відсутності певних ознак. Таке визнання, крім того, покликане запобігати ситуації, коли певна людина чи група людей можуть вважатися такими, що з різних причин не варті відношення до них як до рівних.

Права людини окреслюють кожному певний простір свободи, в якому можлива реалізація його потреб, та межі, за якими розпочинається відповідний простір інших. За виразом Ганса Кельзена, усякий індивід має право поводитися на власний розсуд у якийсь певний спосіб [3, 147]. Наявність у кожного прав та свобод передбачає, що в названому просторі самореалізації кожний обирає способи такої поведінки. Коли ж він виходить за межі відповідного простору, то повинен враховувати права інших осіб. Поведінка, до якої

індивід зобов'язаний удаватися у своїх безпосередніх стосунках з кимось іншим, може бути позитивною або негативною поведінкою, себто певною дією чи невиконанням дії [3, 148]. Звідси випливає, що наявність права у суб'єкта взаємодії є підставою для вимог певних дій або утримання від них від іншого суб'єкта.

Права людини містять ідею гідності, поваги і до інших, і до себе, тому вони деякою мірою виховують людину. На думку деяких авторів, існування громадянського суспільства, його формування неможливе без появи нових суспільних індивідів – громадян, які мають рівні громадянські права і своєрідні громадянські якості, володіють передовим світоглядом, заснованим на демократичному сполученні почуття власної гідності, незалежності, індивідуальності з повагою до прав та свобод інших громадян, неухильним дотриманням законів та правил людського співжиття [4, 93]. Сприйняття цими індивідами ідеалів і цінностей такого суспільства передбачає певний рівень громадянської культури.

Ступінь захищеності прав людини, можливості їх реалізації є показником ефективності громадянського суспільства. Надання кожному члену суспільства певних прав недостатньо для того, щоб воно вважалось громадянським. Відповідно, для наповнення таких прав не тільки декларативним змістом створюються органи, насамперед судові, та організації, за допомогою яких здійснюється захист прав людини, їх відновлення, відшкодування шкоди у випадку порушення. Права людини слугують гарантіями для індивідів, тому при належному рівні їх реалізації вони дають впевненість в захисті від свавілля як з боку інших людей, так і держави. На думку Роналда Дворкіна, особисті права – політичні козирі в руках індивідів. Індивіди мають права тоді, коли з певної причини колективна мета не є достатнім виправданням, щоб відмовити їм у тому, що вони як індивіди бажають мати чи робити, чи щоб не завдати їм певних збитків або шкоди [1, 12]. Тобто, саме на підставі особистих прав індивіди можуть вимагати, щоб їм не перешкождали отримати чи зробити щось, а також відшкодували шкоду в разі порушення таких вимог.

Слід сказати, що саме за допомогою прав і свобод, члени громадянського суспільства максимально реалізують свої потреби та інтереси, як самотійно, так і через відповідні організації, їх об'єднання. Адже громадянське суспільство спирається на громадян, які наділені свободою думок, дій і вибору, з ким, коли і заради чого об'єднуватись у різних сферах суспільного життя [5, 23]. Проблема, яка виникає в нашому перехідному суспільстві – недостатня активність самих носіїв прав. Але така ситуація не характерна для громадянського суспільства, оскільки в ньому носії прав готові виступити на їх захист, а підключення до цього інших осіб, громадських організацій та органів державної влади розглядається як засоби захисту, причому альтернативні.

Права людини – це явище, яке має не тільки юридичні, але й моральні, і соціокультурні характеристики. Забезпечення прав людини залежить не тільки від чітко налагоджених державних механізмів та процедур їх захисту, а й від факторів моральних, культурних. Тому на несприятливий стан речей з правами людини впливає і моральний стан суспільства, що втратило старі орієнтири та не отримало нових, і рівень культури населення [6, 18]. Така ситуація характерна і для нашого трансформаційного суспільства, в якому реалізація прав людини ускладнюється “подвійною ціннісною орієнтацією” індивідів, тобто існуванням одночасно старих ідеалів, для яких вже немає місця в дійсності, та нових, які ще до нашої дійсності не адаптовані. Крім того, тенденцією, характерною для перехідних суспільств взагалі і українського зокрема, є механічне, без відповідного пристосування, запозичення чужих стандартів та ідеалів.

Отже проголошення людини найвищою соціальною цінністю може залишитися декларацією, якщо сама людина не буде сприймати себе належним чином. Тобто, людина повинна відчувати себе носієм відповідних прав, членом громадянського суспільства.

Однією з властивостей прав людини є їх здатність вважатися універсальною цінністю. Тобто, вони мають значення для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту. Досить спірним є питання щодо існуючих в міжнародних документах формулювань прав та свобод людини і громадянина, оскільки при виробленні таких узагальнюючих юридичних положень неминуче виникає питання, з якої теорії прав виходити, які стандарти в цій сфері вважати за взірці. Проте складності правотворчого процесу не виключають ідеї можливого використання прав людини як цінності для всього світу. Насамперед, їх універсальність проявляється в тому, що вони виражають інтереси, від яких індивід не може відмовитися – життя, свободу, власність. Крім того, права і свободи людини і громадянина є засобом захисту від втручання держави в певні сфери суспільних відносин, і, відповідно, засобом реалізації свободи індивідів. При цьому вони надають можливість впливу з боку громадян на управління державою (наприклад, виборчі права) та прийняття політичних рішень (у громадянському суспільстві в процес обговорення таких рішень через відповідні механізми включаються його члени, суспільні інституції).

Слід також сказати, що саме права людини є підставою взаємопорозуміння і взаємодії представників різних культур, і в цьому також проявляється їх універсальність. Оскільки права людини передбачають відношення до кожного як до такого ж носія прав, то вони забезпечують сприйняття іншого суб'єкта відносин як рівного. Отже, вони виключають теорію «недолюдини», відношення до інших членів суспільства тільки як до засобу реалізації своїх інтересів. Тобто в громадянському суспільстві належність людини до іншої соціальної чи етнічної групи, сповідування інших поглядів і переконань, не може бути підставою для неповаги до неї.

Таким чином, розглянувши питання щодо цінності та універсальності прав людини у громадянському суспільстві, особливостей їх реалізації ми можемо зробити наступні висновки:

Права людини є фундаментальною цінністю громадянського суспільства. Це обумовлюється, по-перше, тим, що вони в рівній мірі належать кожному члену суспільства та окреслюють йому певний простір свободи, в якому можлива реалізація потреб людини, її межі, за якими розпочинається відповідний простір інших. По-друге, права людини містять ідею гідності, поваги і до інших, і до себе, передбачають ставлення до іншої людини як до такого ж носія прав, тобто як до рівного. По-третє, ступінь захищеності прав людини, можливості їх реалізації є показником ефективності громадянського суспільства, гарантією захисту індивідів від свавілля як з боку інших людей, так і держави. По-четверте, однією з властивостей прав людини є їх здатність вважатися універсальною цінністю, тобто, вони мають значення для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту. До особливостей реалізації прав людини в громадянському суспільстві відносяться наявність різноманітних, альтернативних, засобів їх захисту, як за допомогою звернень до суду та органів державної влади і місцевого самоврядування, так і використання для цього впливових суспільних інституцій, а також відповідна суспільна активність носіїв прав, усвідомлення себе їх володільцями та сприйняття прав як підстав відноситися до іншого члена суспільства як до рівного.

Для українського менталітету поняття прав людини та громадянського суспільства є далеко не визначальними. Закріплені в законодавстві як декларативні положення, вони, проте, не мають чіткого змісту та належного застосування. Тому формування кожним громадянином внутрішнього переконання в цінності та невідчужуваності прав та свобод людини, усвідомлення себе носієм таких прав і свобод є необхідною умовою побудови громадянського суспільства в Україні.

Анотація: В статті розглянуті питання щодо аналізу прав людини як ціннісного виміру громадянського суспільства та особливостей їх реалізації в останньому, а також питання щодо можливості використання прав людини як універсальних засад взаєморозуміння між представниками різних культур. Обґрунтовано, що права людини є фундаментальною цінністю громадянського суспільства. Також в роботі визначено, що для українського трансформаційного суспільства прийняття прав людини в якості власної цінності кожного індивіда є необхідною умовою побудови громадянського суспільства.

Список літератури:

1. *Дворкін, Роналд.* Серйозний погляд на права / Пер. з англ. А. Фролкін. – К.: Основи, 2000. – 519 с.
2. *Хеффе О.* Политика. Право. Справедливость: Основоположения критической философии права и государства. / Перев. с нем. Вл. С. Малахова при участии Е.В. Малаховой. М.: Издательство «Гнозис», Редакционно-издательская группа «Логос», 1994. – 328 с
3. *Кельзен, Ганс.* Чисте правознавство: 3 дод.: Пробл. справедливості / Пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
4. *Кочетков А.П.* Гражданское общество: проблемы исследования и перспективы развития. // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1998. – №4. – С. 85-97.
5. *Кресіна І., ПолішкарOVA О.* Громадянське суспільство: відокремимо зерна від половини. // Віче. – 2002. – №4. – С. 23-26.
6. *Гражданское общество, правовое государство и право («Круглый стол» журналов «Государство и право» и «Вопросы философии»).* // Вопросы философии. – 2002. – №1. – С. 3-51.